

Fra Femmøller til Aarhus i 1876

Af Niels Munk, med forord af Vilfred Friborg Hansen

(Hele teksten med billeder kan ses i "Folk og Liv 2016", Boggalleriet Rønde 2016)

Det er ikke hver dag, man støder på en beretning om, hvordan det var at rejse til Aarhus fra Femmøller i 1876, d. v. s. for 140 år siden. Men sådan en beretning fandt Lydia Wind i Følle Mølle i sine gemmer, og den er bestemt værd at gengive. Lydia stammer fra familien Tander i Ebeltoft / Rønde, der omtales i beretningen, der ellers er skrevet af den senere kendte skribent og foredragsholder Niels Munk.

Niels Munk var kun ti år gammel, da rejsen foregik, men den har åbenbart prentet sig i hans erindring, så han 50 år senere, i 1926, kan gengive den ganske detaljeret. Før jernbanerne og bilernes tid har en rejse til Aarhus været en ganske usædvanlig begivenhed.

Niels Munk selv fik en lidt tragisk skæbne. Han var godt begavet og blev af familien sendt til København for at studere teologi. Men som flere andre, der kom til det store København fra provinsen, klarede han ikke det voldsomme kulturskift. Han faldt i druk og vendte tilbage til Femmøller uden eksamen. Men en lærd person var han jo, så han blev meget anvendt som oplæser og foredragsholder i forsamlingshusene på Mols, selv om det berettes, at han som regel mødte beruset op. Han skrev også en del småartikler, hvoraf flere blev optaget i aviser og blade, en af dem er beretningen herunder, en anden er en farverig skildring af hans besøg i 1916 hos den store indre-missionske handelsmand Chr. Wester, da denne var blevet godsejer på Møllerup.

På sine ældre dage kom Niels Munk til at bo i den ene ende af fattighuset på Brovej i Grønfeld (huset er forlængst nedrevet). Her oplevede Kirsten Søndergaard, Femmøller, ham som barn. Niels Munk var hendes bedstefars farbror. Hun beskriver ham som en godmodig og venlig mand, der hver formiddag kom over til hendes bedstefar, der boede over for fattighuset, og fik en snak med ham. Han var altid klædt i det samme sorte tøj, der tydeligt nok aldrig blev vasket. "Målt med nutidens alen havde han sikkert en ensom og kummerlig tilværelse. Men han var flink, og han havde altid bolsjer til os børn i lommen".

Niels Munk var af gammel møllerfamilie, der oprindeligt stammede fra Nimtofte mølle. Hans bedstefar kom til Glads Mølle i Femmøller i 1832, og alle hans sønner blev møllere. En af dem fik Kjerris Mølle, en anden, der blev Niels Munks fader, fik Skovmøllen. Niels Munks bror Achton Munk blev den sidste møller der. Niels Munks morbror havde Overmøllen, så mon ikke faderen havde giftet sig med datteren derfra?

Femmøller bestod dengang af fire møller (den femte var brændt næsten to århundreder tidligere) og en enkelt gård, samt ganske få huse. Rejsen til Aarhus blev foretaget i Overmøllens stadsvogn, og deltagerne var Niels Munks morbror og hustru samt deres tre børn fra Overmøllen, hvortil kom Niels Munk og hans far, der stillede den ene hest til rådighed for rejsen.

1876 – det var næsten et halvt århundrede før de første biler kom til Mols, men til gengæld samtidig med, at der lige var begyndt at sejle dampskibe mellem Mols og Aarhus. Dette moderne transportmiddel ønskede Niels Munks far og hans slægtninge i Overmøllen dog åbenbart ikke at benytte sig af, da de besluttede at tage til Aarhus for at se på en dengang meget omtalt og besøgt Industri- og Håndværksudstilling. Rejsen blev i stedet foretaget pr. hestevogn, og det betød, at man måtte hjemmefra ved 6-tiden om morgenen og ikke kunne være hjemme igen før ved midnatstid samme dag. Jernbanen mellem Randers og Grenaa kom til samme år, men strækningen Aarhus – Ryomgaard, der ville have gjort det muligt at foretage sidste del af rejsen pr. jernbane, blev først etableret året efter.

For at stå rejsens strabadser igennem var det nødvendigt at "bede" undervejs, d. v. s. holde pause og få lidt at spise før den videre færd. Det var lige så meget hestene som folkene, der havde brug for denne pause. Sædvanligvis bedede man på en af kroerne, der dengang stort set lå med en mils mellemrum, d. v. s. for hver

syv kilometer. Men Niels Munks far var så heldig at have slægtninge undervejs, hustruens bror i Skødstrup, og så benyttede man naturligvis lejligheden til at besøge dem. Så kunne man bekvemt også skifte heste, idet slægtningene stillede deres charabanc med heste til rådighed for resten af rejsen.

Her følger Niels Munks beretning om rejsen til Aarhus i år 1876. Retskrivningen er ændret til den nutidige, men sproget som sådan er Niels Munks eget oprindelige.

Vilfred Friborg Hansen, oktober 2016.

Niels Munk: Min første Aarhusrejse

I sommeren 1876 afholdtes ”Den Jyske Industri- og Håndværks-Udstilling i Aarhus”, og så vidt jeg husker, blev den åbnet den første august. Hen sidst i august eller en af de allerførste dage i september var jeg sammen med min far, som dengang ejede Skovmøllen i Femmøller, ude at se udstillingen. Rejsen foretoges med hestevogn lige fra den lille mølleby mellem Molsbjergene til Jyllands hovedstad, som Aarhus allerede den gang var, skønt den da kun var landets tredje-største by.

Vi fællede, som man kalder det, med ejeren af Overmøllen i Femmøller, der også var min mors bror, og altså en af vores nærmeste slægtninge. Far leverede en hest til befordringen, og Overmølleren en hest og så hans stadsvogn, der i de tider var den pæneste, som fandtes i byen. Foruden far og mig gjordes turen med af morbror og moster i Overmøllen og tre af deres børn, to piger og en dreng, hvis alder lå omkring ved min, og den beløb sig til ti år.

Billede: Skovmøllen. Billedtekst:

Skovmøllen, som Niels Munks forældre ejede. Både Skovmøllen og Overmøllen, som nævnes i beretningen, er i dag restaurationer. Foto VFH 2014.

Billede: Overmøllen. Billedtekst:

Overmøllen, som Niels Munks morbror ejede. Foto VFH 2013.

Gennem Rønde

Vejret var særdeles godt den dag, det var en solbeskinnet efterhøstdag med høj og klar luft, og vi fik en dejlig køretur. Da vi passerede gennem Rønde var klokken vel omved syv om morgenen, og solen stod allerede højt på himlen. I kroens sal, der var i en sidebygning med dør ud til landevejen, havde der været bal om natten, der var vistnok en mandag morgen, da vi kørte forbi. Døren til salen stod på vid gab, og fra vort køretøj kunde vi se, at de gode borgere endnu dansede for fuld kraft derinde, og musikkens smeltende toner kunde vi tydeligt høre.

Billede: Rønde Kro, postkort fra 1904. Billedtekst: *Rønde Kro, postkort fra 1904. Rejsestalden ses til højre i billedet. Mellembygningen til venstre har ikke været der i 1876. Bag den lå den oprindelige lade, der var blevet lavet om til dansesal, hvorfra den musik, som Niels Munk omtaler, er kommet. Som det ses, blev der også drevet købmandshandel fra kroen. Rønde Egnsarkiv.*

Ophold i Skødstrup

Da vi kom forbi Rønde, kom vi ind i en egn, hvor jeg aldrig havde været før, og som var smuk og livlig og beredte mig mange overraskelser. Rejsen fra Rønde til Aarhus blev en oplevelse, der gjorde et stort indtryk på mig og hører med til mine mest lysende barndoms minder. Foruden den smukke natur, og da særlig de skønne udsigter over Kalø Vig og Mols, var der mange ny, pæne og moderne

bygninger og haveanlæg at se langs med landevejen: bl.a. den nyopførte Jørgen Thomsenske gård i Rodskov, den, som senere blev købt af urmager Filtenborg i Aarhus, og møllebygger Ludvigsens haveanlæg med fiskedamme, hvori der var småøer, i slutten oven for Vosnæsgaard. Omkring ved Løgten var de ved at foretage udgravninger i terrænet til anlæg af Aarhus-Ryomgaard-jernbanen, der blev åbnet for trafik året efter.

I stedet for at bede i Løgten Kro, som folk ellers oftest gjorde, når de fra vor egn tog landevejs til Aarhus, kørte vi ind hos en mand, der ejede en lille god gård ved landevejen tæt uden for Skødstrup ad Skæring til. Han var bror til moster i Overmøllen, og de var begge barnefødt i Eskerød.

Vore heste blev sat i stald på Skødstrupgården, og efter at vi havde spist frokost, spændte gårdens ejer sine egne heste for sin fjedervogn, en charabanc, satte sig dernæst op på kuskæsædet, og så befordrede han os alle fra Mols til Aarhus. Han kørte i gård hos en købmand Meden¹ på Mejlgade, og straks efter at vi var kommet af vognen, gik vi – i hvert fald alle de mandlige medlemmer af selskabet – over til en tæt ved, men på den modsatte side af gaden boende værtshusholder, som hed Hans Bendiksen². Han var fra Mols, og hans forretning var derfor meget søgt af folk fra den kant. Han var meget populær blandt landboerne, der gennem Mejlgades port drog ind i Aarhus, og han var vist ikke så lidt af en original. Han havde bl.a. hvide uldhoser på, røg tobak af en sølvbeslagen merskums-pibe, og så gik han – også inde i skænkestuen – med en hue eller kalot på hovedet, og i den var der anbragt en stor kvast, der hang ned over hans ene øre. ”Det var så gjævt at komme ind hos ham”, sagde folk; der følte de sig hjemme, og de havde der deres frisprog i alle måder.

På udstilling i Aarhus

Omkring ved middagstid gik vi alle ind på udstillingen. Den fandtes i ”Vennelyst”³ i et stort hus og i nogle småskure bag ved dette, og det var alt sammen opført alene for at huse udstillingen og blev nedrevet, da den var forbi. Hovedindgangen til udstillingen var der, hvor porten til ”Vennelyst” nu er ved Nørregade på hjørnet af Guldbergsgade.

Ad en lille låge i porten kom vi ind i en forhal. Den var et meget højt rum, vel på otte til ti alens højde og havde til loft et kuppelformet tag, hvori der var glaser, så den fik sit lys fra oven. På forhallens gulv var der anbragt et springvand. Midt i det et cirkelrundt betonbassin, der var omgivet med bregner og vandplanter, sad der en nøgen dreng, som red på ryggen af en svane. Svanens hals, der var strakt lige opad, holdt han om med begge sine hænder, medens hans ansigt var vendt mod glastaget. Ud af svanens næb sprøjtede der en vandstråle, som gik omtrent op til det øverste af bygningen, og så faldt den derfra ned i ansigtet på drengen, og derefter fossede vandet plaskende ned i bassinet. Synet af dette springvand virkede i høj grad betagende og overraskende på mig. Jeg var som himmelfalden, sådan noget havde jeg aldrig set før. Vandfaldet fra dammen i Skovmøllen var vidunderligt; men der løb vandet dog stadigt nedad, det kunde jeg nemt fatte; men her løb det et langt stykke opad, før det faldt ned. Min Forstand var endnu for uudviklet til, at jeg kunde forstå, hvorledes det kunde lade sig gøre, det blev foreløbig for mig som en af livets mange uløste gåder. Dertil kom så drengen og svanen, så livagtige de var at skue, og de var dog ikke levende, skønt jeg var lige ved at tro det, straks jeg fik dem at se.

¹ Hans fulde navn var Marius Meden, og han stammede fra Holstebro. Han fik borgerskab som købmand i Århus d. 25. oktober 1852.

² Hans Bendixen fik borgerskab som værthusholder i Århus d. 13. april 1858.

³ Vennelyst nedbrændte 1908. På grunden opførtes 1910 Fødselsstiftelsen.

Da en lille tid var gået i undrende betragtning af det vidunderlige fænomen, måtte jeg på min fars opfordring forlade stedet og følge med ham længere ind i bygningen; men springvandet kunne jeg ikke afse. To gange måtte han hente mig henne ved det, jeg havde set lejlighed til at smutte fra ham. Sidste gang forbød han mig at foretage disse udflugter oftere, og så ophørte de, skønt det gjorde mig bitterligt ondt.

Fra forhallen kom vi ind i et meget stort rum, der ligeledes havde bygningens fulde højde, men der var dog vinduer på dets sider. Rundt om på gulvet, på borde, i montrer og på opsatser var der fremstillet varer af alle slags, og noget var ophængt på væggene, og det var naturligvis overraskende nyt og smukt for mig at se alt sammen og gav min barnefantasi en mængde nye forestillinger at arbejde med. Megen glæde havde vi alle af at se de udstillede genstande; men mest glæde og interesse vakte det dog, når en eller anden os bekendt persons navn fandtes blandt udstillernes. Der var således udstillet nogle smukke broderier fra *Frk. Tander* i Ebeltoft, hun var privatlærerinde og var datter af den gamle, over hele Mols den gang velkendte, dygtige, men også dygtigt pudsig *distriktsdyrlæge Tander*. Omkring ved hallens sider og midt oppe på disse løb der et galleri, hvorpå der også var anbragt udstillingsgenstande. Her fandtes en sænke-ålegård og en særegent forarbejdet kommode, fremstillet af gaardejer Søren Trulesen paa Helgenæs. Han havde ofte været i Skovmøllen og hente ålegårdsstænger, så ham kendte far og jeg rigtig godt. I skurene inde i haven var der udstillet maskiner og landbrugsredskaber m.fl. ting. Her fandtes en rhinsk møllesten med en særegen bildning, udstillet af møller J. Møller i Ebeltoft.

På ærinder i Aarhus

Langt hen paa eftermiddagen forlod vi den ikke særligt store og omfangsrige; men, såvidt jeg kan forstå og efter hvad der blev sagt, gode og smukke udstilling. Vi gik ud af en låge direkte fra "Vennelyst"-haven og ud på gaden eller marken, og til min store sorg kom vi ikke påny forbi springvandet, det havde jeg dog så småt håbet på.

Vi fulgtes ad, alle vi fra Mols og gårdmanden fra Skødstrup, over på Hotel "Jylland" ved Studsgades port og drak kaffe. Værten, der hed Søren Kjær, havde i mange år ejet Maarup Mølle ved Kolind, og han var derfor en gammel kollega til morbror og far og deres gode bekendt, og der kom straks nogle livlige samtaler i gang med ham om gamle tider og gamle kendinge.

Da vi kom derfra, skilte far og jeg os ud fra det øvrige selskab. Vi gik gennem Studsgade og nogle andre gader over Store Torv, forbi domkirken, som man dengang var i færd med grundigt at restaurere og give sin nuværende skikkelse. Den gang hang der dog endnu ned ad tårnets forside et langt reb, der nåede omtrent til jorden, og hvori man kunde trække i ildebrandstilfælde og derved få brandklokken til at ringe. Den var nemlig anbragt oppe i et af tårnets klanghuller.

Videre gik det over Clemensstov, ned ad den stejle gade, som kaldes Stentrappen, ned til Ågade, den gang eksisterede Clemensbroen nemlig ikke. Vi var inde i Stabells isenkramforretning på Stentrappen, og så gik det videre ad en af de lave broer over åen op i Søndergade, hvor vi var inde i en manufakturforretning, og her købte far noget hårdug til klapsigten hjemme i møllen. Den slags tøj kunne ikke fås til købs i Ebeltoft og kun få steder i Aarhus. Man var nemlig i mølleriet ved at afskaffe klapsigterne og gå over til brugen af tromlesigter med flors i stedet for hårdug.

Hen mod aften samledes vi alle Skødstrupvognens passagerer i købmand Medens gård for at tiltræde hjemrejsen. Købmanden havde en stor smuk påfugl, som på det tidspunkt spankede omkring i gården. Den havde lige tabt en af sine lange prægtige halefjer, og jeg opdagede fjeren og tilegnede mig den. Det var måske ikke helt rigtigt; men det viste sig også, at hvad der med synden bekommes, med sorgen bortgår. Lige før vi skulle stige i vognen, vilde far have mig med ind i købmandens fremmedstue for at få en overfrakke på, som opbevarede derinde. Jeg blev nu bange for at tage fjeren med derind, thi hvis købmanden fik den at se, ville han jo nok tage den fra mig,

tænkte jeg, da den jo var hans ejendom. Jeg overlod den derfor til den ældste af de unge piger, som allerede sad i vognen, og bad hende om at passe på den til jeg kom igen, og det lovede hun.

Hjemrejsen

Da vi havde fået overtøjet på og var kommen op at sidde i vognen, blev denne straks sat i bevægelse, og jeg fik da travlt med at kaste et sidste blik på købmandsgården og husene ud gennem Mejlgade, og jeg glemte derover rent påfuglefjeren. Et stykke uden for byen kom jeg i tanker om den og bad den unge pige om atter at overlade mig den; men ak, jeg fik den ikke. Hun nægtede nemlig at have den. Hun havde lagt den på pudehynden i agestolen, men nu måtte den være tabt, thi hun ledte forgæves efter den.

En tid efter vores hjemkomst var jeg i hendes hjem, og jeg så da gennem vinduerne ind til stadsstuen, at der i en urtepotte der indenfor stod plantet en påfuglefjer ved siden af en høj blomst. Jeg var straks på det rene med, da jeg fik den at se, at det var den fjer, jeg havde fundet i Aarhus, men jeg kunne jo ikke bevise det, så den var og blev borte. Jeg fik derved et dybt indblik i den side af kvindens natur, som kaldes træskhed, og det har måske bidraget sit til, at jeg aldrig har turdet binde min livsskæbne til nogen person af det smukke køn.

Skødstrupmanden var en rask kusk, og det varede kun en times tid for at køre fra Aarhus til hans gård. Efter at vi havde spist til aften der, blev vores egne heste spændt for og så gik turen atter ad Mols til. I en henrivende dejlig, måneklar senhøstnat med sin tempererede luft, sine dybe skygger og svagt glimtende kornmod over horisonten mod syd kørte vi gennem den samme smukke egn, som vi havde passeret for udgående om formiddagen om langs Kalø Vig, og det blev omtrent lige så henrivende dejlig en tur, som udrejsen havde været.

Billede: Kjerris Mølle. Billedtekst:

Kjerris Mølle omkring århundredskiftet 1900. Dette udseende svarer nok mere til, hvordan Skovmøllen og Overmøllen har set ud i 1876, end de moderne billeder af de to andre tidligere møller. Museum Østjylland.

Hjemme i Femmøller

Omved midnatstide nåede vi hjem til vor lille by Femmøller, som lå så smukt, fredeligt og drømmende, godt gemt mellem Molsbjergene, men med åbne, årvågne øjne, de klare mølledamme, hvori fuldmånen spejlede sig, medens flagermusene nu og da slog smut på vandfladerne, når en lavtflyvende myg skulle gribes lige ved vandspejlet. Når vi i forretningerne i Aarhus blev spurgt om, hvor vi var fra, og det skete vist hvert sted, vi var inde, og far så svarede: fra Femmøller, så satte den spørgende gerne et højst forbavset ansigt op og sagde: "Men hvor i al verden er det dog?". En sådan forbavselse vækker navnet Femmøller ikke mere hos Aarhus-borgerne, det vil da være rent undtagelsesvis. Da far og jeg vandrede med hesten traskende bag efter os ned gennem hele byen, var der ikke et menneske hverken at høre eller se nogen steds, og vi mødte hverken cykler eller biler. Jeg tænkte ikke på, at jeg skulle opleve en tid, hvor hylende og skrigende biler med deres gloende øjne til enhver tid af natten om sommeren skulle gennemkrydse idyllen. Femmøller er nu, takket være dens ualmindeligt smukke beliggenhed, blevet draget ind i verdenstummelen. Den er blevet opdaget af det store publikum.

Under ét taget blev denne rejse til udstillingen i Aarhus noget af det bedste og mest mindeværdige, jeg oplevede som barn, og noget, som sikkert aldrig vil svinde bort af min erindring.

Skrevet af Vilfred Friborg Hansen til "Folk og Liv 2016", hvor hele teksten med billeder vil kunne findes.

